

افسانه افسون شدن پیامبر (ص) در سوره فلق: تفسیر تطبیقی طباطبایی و صادقی تهرانی

محمدجواد نجفی

دانشیار، گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات، دانشگاه قم، قم، ایران. رایانامه: najafi.4964@yahoo.com

چکیده

یکی از مسائلی چالش برانگیز کلامی در قرآن مسئله تأثیر جادو و افسون بر خرد و پیکر پیامبر اکرم (ص)، به ویژه در سوره فلق، است که مفسران با نگرش های متفاوتی بدان پرداخته اند. طباطبایی، که پیشینه درخشانی در بهره گیری از تفسیر قرآن به قرآن دارد، اثرگذاری افسون بر پیکر پیامبر (ص) را پذیرفته است، اگرچه باور دارد که افسون مایه آسیب دیدگی خرد آن گرامی نمی شود، در حالی که صادقی تهرانی، که او نیز بر کاربست روش تفسیر قرآن به قرآن تأکید دارد، تأثیر جادو بر خرد و پیکر پیامبر (ص) را یکسر رد کرده است. بررسی رویکرد مفسران یادشده در تفسیر سوره فلق، به ویژه در موضوع اثرگذاری افسون بر پیامبر اکرم (ص)، بایسته می نماید که در مقاله حاضر بدان پرداخته می شود. نتیجه این پژوهش این است که طباطبایی در تفسیر المیزان، با تأکید بر روایات اسباب نزول، تحلیلی محدودتر ارائه داده و در برخی موارد از اصول روش قرآن به قرآن فاصله گرفته است. در مقابل، صادقی تهرانی در تفسیر الفرقان، با تکیه کامل بر آیات قرآن و رد روایات غیر معتبر، تفسیری جامع تر، و هم خوان تر با مبانی توحیدی قرآن ارائه کرده است.

کلیدواژگان: سوره فلق، جادو در قرآن، جادو شدن پیامبر

مقاله پژوهشی

مقدمه

فهم معانی و مقاصد آیات قرآن، به‌ویژه آیات کلامی، با استفاده از روش تفسیر قرآن به قرآن اهمیت فراوانی دارد و با استفاده از آیات محکم، که بخش مرجع قرآن هستند و از آنها به «أُمُّ الْكِتَاب» تعبیر شده است (آل‌عمران: ۷)، می‌توان به بسیاری از پرسش‌های کلامی پاسخ داد. یکی از مسائل چالش‌برانگیز کلامی در قرآن مسئله تأثیر جادو و افسون بر خرد و پیکر پیامبر اکرم (ص)، به‌ویژه در سورة فلق، است که مفسران با نگرش‌های متفاوتی بدان پرداخته‌اند. برای نمونه، طباطبایی، که پیشینه درخشانی در بهره‌گیری از تفسیر قرآن به قرآن دارد، با استناد به دلایلی که در ادامه بررسی خواهد شد، اثرگذاری افسون بر پیکر پیامبر (ص) را پذیرفته است، اگرچه باور دارد که افسون مایه آسیب‌دیدگی خرد آن گرامی نمی‌شود، درحالی‌که صادقی تهرانی، که او نیز بر کاربست روش تفسیر قرآن به قرآن در فهم آیات تأکید دارد، تأثیر جادو و افسون بر خرد و پیکر پیامبر (ص) را یکسر رد کرده است. بررسی رویکرد مفسران یادشده در تفسیر سورة فلق، به‌ویژه در موضوع اثرگذاری افسون بر پیامبر اکرم (ص) و همچنین افسونگری ویژه زنان، بایسته می‌نماید که در مقاله حاضر بدان پرداخته می‌شود. این پژوهش با گردآوری دیدگاه‌های گوناگون مفسران از منابع تفسیری‌شان، پس از واکاوی آنها، به بررسی و نقد دیدگاه‌ها پرداخته است.

بررسی تطبیقی تفسیر طباطبایی و صادقی تهرانی

با بررسی مقایسه‌ای دیدگاه طباطبایی و صادقی تهرانی، که از روش تفسیر قرآن به قرآن بهره برده‌اند، در دو سورة پایانی قرآن، نکاتی به دست می‌آید که نشان می‌دهد روش یگانه در تفسیر قرآن یافته‌های یکسان پدید نمی‌آورد. بررسی مقایسه‌ای دو تفسیر طباطبایی و صادقی تهرانی در تفسیر سورة فلق نشان می‌دهد:

۱. در دو تفسیر یادشده، صادقی تهرانی بهره بیشتری از آیات قرآن در تفسیر سوره‌های موردبحث برده است، چنان‌که در سورة فلق از ۱۲ آیه بهره جسته است، اما طباطبایی از دو آیه.
۲. به‌رغم بهره‌گیری طباطبایی از برخی آیات، به دلیل یک روایت سبب نزول بر ساخته، او به پذیرش اثرگذاری افسون بر پیکر پیامبر رای داده، که با دیدگاه بیشتر مفسران شیعه و سنی از گذشته و حال ناسازگار است، اما تفسیر صادقی تهرانی با بهره‌گیری بیشتر از آیات به اثرناپذیری آن حضرت در تن و جان از جادو رای داده، روایات سبب نزول در این زمینه را بر ساخته می‌شمارد.

۳. طباطبایی با نگرش به روایت ناستواری که درباره افسون پیامبر آورده، هر دو سورة فلق و ناس را مدنی دانسته، حال آنکه صادقی تهرانی هر دو را مکی دانسته و چشم اندازی فراگیر به هر دو سوره را در سپهر مکی پی گیری می کند.

۴. صادقی تهرانی در تفسیر آیات به رهیافت های فراخ تری از قرآن در زمینه های اجتماعی و عینی دست یافته است و به مسائل انسان شناسی و اخلاقی در قلمرو فردی و اجتماعی نگرش روشن تری دارد.

۵. در نگرش به تفاسیر دیگری که به تناسب از آن ها یاد شده است، هرچه چهره روش تفسیر قرآن به قرآن پررنگ تر است، یافته های بیشتر و پاسخگوتری در زمینه نیازهای درونی، اندیشگی و اجتماعی رخ می نماید.

۶. در واکاوی واژه نفاثات، طباطبایی، با جمع سالم دانستن این واژه، برای زنان نقش بیشتری در جادوگری و دمیدن در گره ها قائل است، اما صادقی تهرانی این واژه را صیغه مبالغه دانسته و نه جمع سالم؛ از این رو برای زن و مرد نقشی یکسان قائل است.

نقد نگرش طباطبایی در اثرگذاری جادو بر جسم پیامبر

رویکرد طباطبایی به روایات اثرگذاری جادو بر پیکر پیامبر (ص) با پرسش و چالش هایی روبه روست. نخست آنکه، صدور روایت یاد شده در کتاب طب الائمه دانسته نیست، زیرا گردآورنده آن ناشناخته است، چنان که مجلسی بر آن است که کتاب های نامبردار به طب الائمه، گرچه نامدارند، ولی همپای دیگر کتاب ها نیست، چون نگارنده آنها شناخته نیست. در مجموع در این باره، سه روایت هست که از دیدگاه سندی دچار کاستی اند، زیرا یکی از آن دو مرسل است و دو دیگر را کسانی چون حسن بن بسطام و محمد بن سنان و ابراهیم بیطار و مفضل بن عمر نقل کرده اند که یا مجهول اند و یا ضعیف (مجلسی، ۱۴۰۳ ق، ج ۱۸، ص ۷۰، ج ۲۵، ص ۱۵۵، ج ۳۸، ص ۳۰۲، ج ۶۰، ص ۲۰).

دوم آنکه، رهیافت طباطبایی به تفسیر این آیه از دریچه روایاتی که بر ساخته می نمایند درخور درنگ است، به ویژه که وی در نگرش کلان خویش جایگاهی برای روایات اسباب نزول نمی بیند و آنها را اندک، نادرست و مایه بدبینی می شمارد، چنان که این روایات را از طرق اهل سنت بسیار دانسته که به چندین هزار می رسد و آن را از طرق شیعه اندک می داند که به گفته او شاید از چند صد نمونه بیشتر نباشد.

نتیجه‌گیری

طباطبایی در تفسیر المیزان، با تأکید بر روایات اسباب نزول، تحلیلی محدودتر ارائه داده و در برخی موارد از اصول روش قرآن به قرآن فاصله گرفته است. در مقابل، صادقی تهرانی در تفسیر الفرقان، با تکیه کامل بر آیات قرآن و رد روایات غیرمعتبر، تفسیری جامع‌تر، و هم‌خوان‌تر با مبانی توحیدی قرآن ارائه کرده است. این مقایسه نشان می‌دهد که حتی با استفاده از یک روش (تفسیر قرآن به قرآن)، تفاوت در استناد به منابع و گستره تحلیل می‌تواند به نتایج متفاوت و حتی متناقض منجر شود. این موضوع بر اهمیت دقت در انتخاب منابع و تحلیل ساختاری در مطالعات تفسیری تأکید می‌کند.

منابع

- آلوسی، سید محمود. (۱۴۱۵ ق). روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم. دار الکتب العلمیة.
- سید قطب، ابراهیم حسین. (۱۴۱۲ ق). فی ظلال القرآن. دار الشروق.
- سید موسوی، سید حسین؛ مرتضوی، سید محمد؛ و عبدالله‌زاده، سید حمزه. (۱۳۹۹). بررسی تطبیقی تأثیر سحر بر پیامبر اسلام (ص) در صحیح بخاری و صحیح مسلم با توجه به شأن نزول معوذتین (سوره‌های ناس و فلق).
- پژوهش‌های تفسیر تطبیقی، ۶(۱)، ۲۵۳-۲۷۶. <https://doi.org/10.22091/ptt.2020.3366.1384>
- سیوطی، عبدالرحمان بن ابوبکر. (۱۴۰۴ ق). الدر المنثور فی تفسیر المنثور. کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی.
- صادقی تهرانی، محمد. (۱۳۶۵). الفرقان فی تفسیر القرآن بالقرآن. انتشارات فرهنگ اسلامی.
- طالقانی، سید محمود. (۱۳۶۲). پرتوی از قرآن. شرکت سهامی انتشار.
- طباطبایی، سید محمدحسین. (۱۳۹۰ ق). المیزان فی تفسیر القرآن. مؤسسة الاعلمی.
- طباطبایی، سید محمدحسین. (۱۳۹۴). قرآن در اسلام. دار الکتب الاسلامیة.
- عبدالله‌زاده، سید حمزه؛ سید موسوی، سیدحسین؛ و مرتضوی، سید محمد. (۱۳۹۸). بررسی آرای متکلمان فریقین درباره سحر شدن پیامبر (ص). پژوهشنامه مذاهب اسلامی، ۶(۱۲)، ۲۴۰-۲۷۰.
- مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی. (۱۴۰۳ ق). بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار. دار احیاء التراث العربی.